

הסדרת סמכויות הייעוץ והייצוג של היועץ המשפטי לממשלה – נייר עמדה

טליה איינהורן*

1. מבוא

"הנה שאלה שבדרך כלל לא נשאלת בקורסי מבוא למדע המדינה: מיהי האישיות בעלת הסמכות הרחבה ביותר בעולם הדמוקרטי: נשיא ארצות הברית? ראש ממשלת בריטניה? נשיא צרפת? לא ולא. התשובה הנכונה היא: היועץ המשפטי של ממשלת ישראל. בעוד שאחת מהנחות היסוד של הדמוקרטיה היא קיומם של איזונים ובלמים, המכוונים למנוע ריכוז סמכויות – מרכז בידיו היועץ המשפטי סמכויות שאין דומה להן בשום מדינה דמוקרטית. העובדה שמדובר באישיות ממונה ולא נבחרת, רק מעצימה את הפגיעה בדמוקרטיה"

פרופ' שלמה אבינרי, 2009.

בישראל היועץ המשפטי מתפקד כרשות רביעית. כחברה קבועה באקדמיה הבינלאומית למשפט השוואתי, אני יודעת שאין לרשות הרביעית הזאת אח ורע בדמוקרטיות מערביות. היועץ"ש מרכז בידיו שלוש סמכויות נפרדות: הוא מיייעץ לממשלה בכל נושא משפטי והפסיקה אף נתנה לחוות דעתו ולפרשנותו את הדין תוקף מחייב; הוא עומד בראש התביעה הכללית ויש לו גם מונופול על ייצוג המדינה ורשויותיה בערכאות. וכל זה מבלי שמעמדו וסמכויותיו עוגנו בחקיקת הכנסת. גם אופן הבחירה שלו, באמצעות ועדת איתור, חורג מהמקובל בדמוקרטיות מערביות.

נייר עמדה זה מתייחס באופן ביקורתי לסמכויותיו של היועץ המשפטי לממשלה כיועץ (חלק 2), כממונה על התביעה הכללית (חלק 3) וכמייצג המדינה בערכאות (חלק 4); ולבסוף – סיכום ומסקנות.

2. סמכויות הייעוץ של היועץ המשפטי לממשלה

2.1 המצב הקיים – היועץ המשפטי כרשות רביעית

2.1.1 היועץ המשפטי כמיייעץ לממשלה ולשרים

א. המצב הקיים

בתפקידו כיועץ, מיייעץ היועץ"ש לממשלה בכל נושא משפטי, והפסיקה אף נתנה לחוות דעתו ולפרשנותו את הדין תוקף מחייב, כך שאסור לרשויות לסטות מחוות דעתו, אלא אם כן תבוא החלטת בית משפט סותרת.

שאלת מעמדו של היועץ המשפטי נידונה בוועדה בראשה עמד נשיא העליון שמעון אגרנט בשנת 1962. בדו"ח הוועדה נקבע כי, כאשר היועץ המשפטי מחווה את דעתו כמיייעץ בעניינים שאינם פליליים, "אם כי אין כל הוראה מפורשת בחוק בעניין הנדון, הרי מחייב הסדר הטוב במדינה, כי בדרך כלל תתייחס הממשלה לחוות הדעת המשפטית של מי שממלא את התפקיד של 'היועץ המשפטי לממשלה', ואשר יש לו ההכשרה של שופט בית המשפט העליון, כאל חוות דעת המשקפת את החוק הקיים. עם זאת, רשאית הממשלה,

* פרופסור למשפטים, חברה קבועה באקדמיה הבינלאומית למשפט השוואתי.

תוך צאתה מן ההנחה האמורה, להחליט כיצד עליה לפעול במקרה המסוים, לפי שיקול דעתה שלה" (ההדגשה במקור). הוועדה ציינה כי כך הדין גם באנגליה ובארצות הברית.

בנוסף קבעה הוועדה כי "באשר ליתר הרשויות, השייכות לזרוע המבצעת במדינה, סבורים אנו כי לא יכול להיות ספק בדבר, כי מחובתן לראות את חוות דעתו של היועץ המשפטי לממשלה כמדריכה בשאלות חוק ומשפט" (ההדגשה הוספה).

דו"ח ועדת אגרנט אומץ בהחלטת ממשלה מיום 28 באוקטובר 1962.

ואולם ב-1993 פסק השופט אהרן ברק כי "היועץ המשפטי לממשלה הוא הפרשן המוסמך של הדין כלפי הרשות המבצעת... ופירושו שלו מחייב אותה פנימה... השקפה זו יונקת חיותה מהמסורת החוקתית שלנו. מסורת זו גובשה בדו"ח ועדת המשפטים בדבר סמכויות היועץ המשפטי לממשלה (1962). מאז היא הפכה לחלק מהמשפט הנוהג בישראל".¹

המלצות ועדת שמגר מ-1998,² אומצו בידי הממשלה רק לעניין אופן המינוי של היועמ"ש, באמצעות ועדת איתור.³

בעניין **זומר**⁴ נפסק ביולי 2022 כי חוות הדעת של היועמ"ש, הניתנות על ידי המחלקה כפרשן מוסמך של החוק, אף אינן טעונות פרסום. דוגמאות לכך הן חוות הדעת שהתוותה מדיניות הגירה חדשה הסותרת את החוק, וזו שקבעה קריטריונים, שאין להם זכר ולא הסמכה בחוק, להגבלת שיקול הדעת של שר הפנים בשלילת מעמד ממחבלים. אף כי חוות הדעת משפיעות על חיינו והרשויות נוהגות על פיהן, הן לא פורסמו מעולם.

ב. ניתוח ביקורתי של המצב הקיים

מנין צמחה "המסורת החוקתית" אותה ציין השופט ברק ב-1993? הרי ועדת אגרנט קבעה את ההפך הגמור מכך! עד 1977 היועמ"ש אף לא השתתף דרך קבע בישיבות הממשלה. הוא הוזמן לישיבה רק כשהדבר התחייב מנושא הדיון.

ובאשר למחלקת ייעוץ וחקיקה של משרד המשפטים, זרועו הארוכה של היועמ"ש בהנחיית היועצים המשפטיים במשרדי הממשלה השונים, זו נהייתה, כפי שתיאר עו"ד דוד פטר בנייר עמדה שפרסם במסגרת הפורום הישראלי למשפט וחירות, "מעין בית חרושת לנורמות עבור הרשות המבצעת על ענפיה השונים ואף עבור הרשות המחוקקת" (למשל, כשסיפקה לוועדת שרים לענייני חקיקה חוות דעת שלפיה יש מניעה משפטית לקדם חוק עונש מוות למחבלים).⁵

יתר על כן, מאז הבחירות לכנסת ה-24 גילינו כי "המניעה המשפטית", אשר בשמה אסר היועמ"ש בתקופת ראש הממשלה נתניהו פעמים רבות על הרשות המבצעת ואף המחוקקת לפעול לפי שיקול דעתה, היא יחסית. על ראש הממשלה בנימין נתניהו אסר היועמ"ש לצאת לפעולה צבאית בתקופת בחירות ללא הסכמת הקבינט וגם דאג לעדכון יו"ר ועדת הבחירות, ואילו לראש הממשלה יאיר לפיד התירה זאת

¹ בג"ץ 4267/93 **אמיתי – אזרחים למען מינהל תקין וטוהר המידות נ' ראש ממשלת ישראל**, נבו (8 בספטמבר 1993).

² דו"ח ועדת שמגר זמין באתר <https://www.gov.il/BlobFolder/reports/18-3-18/he/18-3-18.pdf>

³ החלטת מחליטים מס' 2274 של הממשלה מיום 20/8/2000 והחלטה מס' 1773 של הממשלה מיום 10/6/2007 שתיקנה אותה, בדבר קביעת הדרכים והתנאים למינוי היועמ"ש.

⁴ ע"מ 6329/20 **זומר נ' הממונה על חופש המידע במשרד המשפטים**, מאגר נבו (6 ביולי 2022).

⁵ דוד פטר, **הייעוץ המשפטי: דין מחייב אבל סודי – בעקבות ע"מ זומר**, נייר עמדה באתר הפורום הישראלי למשפט וחירות

https://lawforum.org.il/wp-content/uploads/2022/08/ILLF-David_Peter-Zomer.pdf

היועמ"ש בנסיבות דומות. כך גם בנוגע לשלל פעולות שנאסרו על ממשלת מעבר בראשות נתניהו (מינוי מפכ"ל במקום זה שכהונתו עמדה להסתיים) אך הותרו לממשלת המעבר בראשות יאיר לפיד (מינוי רמטכ"ל, אף שכהונת הרמטכ"ל המכהן תסתיים רק חודשיים לאחר הבחירות).

בתפקידה כיועצת, תמכה היועצת המשפטית לממשלה בכך שישראל תתקשר בהסכם בינלאומי בניגוד לחוק. ההסכם בדבר שדה הגז שישראל מסרה ללבנון בשנת 2022 לא הובא כלל לכנסת, בניגוד להנחיית היועמ"ש 64.000 ולתקנון עבודת הממשלה, ונעשה תוך הפרת חוק יסוד: משאל עם, שהרי במסגרת ההסכם נמסרו מים טריטוריאליים וגם מים כלכליים (שהם שטחי ישראל על פי חוק השטחים התת-ימיים, תשי"ג-1953), ועל כן, ככל שלא נמצאו 80 חברי כנסת שיתמכו בהסכם היה צורך לברר את עמדת הציבור באמצעות משאל-עם. וכל זאת נעשה באישור היועמ"ש (ובעקבותיו – גם גושפנקה של בית המשפט).

היועמ"ש תואר בפני הוועדה כ"שומר סף", שאינו אמור לראות עצמו כעורך דין של הממשלה, אלא כמי שאחראי על שמירת האינטרס הציבורי. ואולם, היועמ"ש איננו מכיר את האינטרס הציבורי טוב יותר מנבחרי הציבור, שכן בבחירות לכנסת בחרו אזרחי ישראל במפלגות שתציגנה באופן מיטבי את האינטרס שלהם, כפי שהם תופסים אותו. השר יריב לוין הגיע למקום הראשון בפריימריס של הליכוד, מפני שציבור מצביעי הליכוד סבור שהרפורמה של מערכת המשפט היא באינטרס הציבורי. לשרים הסמכות והאחריות והם המופקדים על שמירת האינטרס הציבורי, שאותו הם מיטיבים להכיר מהיועץ המשפטי שהתמחותו בתחום הדין.

בפועל, הניסיון שהצטבר בשנים האחרונות הראה שיועצים משפטיים פעלו לסכל את מדיניות השר. דוגמה מובהקת ניתנה לנו בשנה האחרונה כשהיועצת המשפטית למשרד התקשורת הודתה על דוכן העדים כי איננה בקיאה ברגולציה של תקשורת, ולמרות זאת בחרה להתנות את פריסת הסיבים האופטיים בישראל, מדיניות אותה ביקש להוביל מנכ"ל משרד התקשורת, בפיתוח התחרות בטלפוניה הסיטונאית הקווית, שבה, כפי שצפה מנכ"ל משרד התקשורת, התברר בסופו של יום לא היה עניין. את מחיר העיכוב בפריסת הסיבים האופטיים שילמה מדינת ישראל בסכום של כ-14 מיליארד ₪ לשנה.

מתבקש כי מי שנושא באחריות, תהיה בידיו גם הסמכות לקבל החלטות. המצב הקיים מזמין הסרת האחריות הן מהשר והן מהיועמ"ש. איש לא אחראי להחלטות גרועות שמתקבלות עקב ייעוץ לא נכון.

2.1.2 היועמ"ש כממונה על התביעה הכללית

א. המצב הקיים

היועמ"ש הוא גם הממונה על התביעה הכללית ויש לו עצמאות מלאה בתפקידו זה.

ב. ניתוח ביקורתי של המצב הקיים

בעניין זה קבע דו"ח ועדת אגרנט כי, בכל מקרה ספציפי, ההחלטה הסופית בעניין ההעמדה לדין (או אי העמדה לדין) היא בידי היועץ המשפטי לממשלה. ועם זאת, מאחר שהממשלה היא הנושאת באחריות הקונסטטוציונית-פרלמנטרית "לדאוג לצרכים של המדינה בשטחים שונים, לכן בסמכותה לקבוע את קווי המדיניות, שעל פיהם יש למלא את הצרכים הללו". לדעת הוועדה, "דין זה חל על חובתה להתאים מדי פעם בפעם את המדיניות העונשית לאינטרסים אשר לציבור יש עניין בהם. למשל, אם נוכחה הממשלה לדעת כי פשו בארץ עבירות מסוג מסוים, רשאית היא להתוות, כפתרון לבעיה זו, את המדיניות המחייבת להקפיד, יותר מאשר בעבר, על העמדת מבצעייהן למשפט פלילי ולדרוש הטלת עונשים כבדים עליהם. ברי, כי היועץ המשפטי חייב לדעת על צרכי המדינה, הנוגעים בתחום העונשין, וכן את המדיניות של הממשלה לגביהם, כדי שיוכל להביאה בחשבון לשם קביעת דרכי פעולתו בתחום זה". מצוות ההתייעצות

חלה במיוחד בעניין שיש לו ערך בטחוני, מדיני או ציבורי. במקרה כזה חייב היועץ המשפטי לשקול תמיד שמא פתיחת ההליך הפלילי (או הפסקתו) עלול להזיק לאינטרס של המדינה מאשר אלמלא נעשתה פעולה זו, ובעניין זה עליו לקבל את המידע מאלה אשר עליהם מוטלת האחריות הראשונית לדאוג שאינטרסים אלה לא ייפגעו, בדרך כלל משר המשפטים, אך לעיתים מהממשלה כולה.

מאז נכתב דו"ח אגרנט התברר שהיותו של היועמ"ש גם הממונה על התביעה הכללית יוצרת ניגוד אינטרסים מובנה. ראש הממשלה והשרים יודעים שאם יסטו מעצתו, יהיה בכוחו להעמיד אותם לדין. וכבר היו דברים מעולם.

2.1.3 היועץ המשפטי כמייצג המדינה בערכאות

א. המצב הקיים

ליועמ"ש בישראל יש מונופול על ייצוג המדינה בערכאות. ואולם, מאחר שהיועמ"ש בישראל נחשב כ"שומר סף", קרה לא פעם שהיועמ"ש תמך בעמדת העותרים נגד עמדת הממשלה, השרים או הרשות, לפי העניין.⁶

בישראל כיום לראש הממשלה ולשריו יש זכות טיעון פחותה מזאת הניתנת למחבלים ולמסתננים. בבית המשפט העליון היו אמירות אגב אורחא לפיהן היועץ ונציגיו חייבים לדאוג שהשרות שקיבלה את ההחלטה ושדעתה בעניין אינה כדעת היועץ, תקבל ייצוג אפקטיבי על ידי עורך דין אחר, אשר יגן על ההחלטה בפני בית המשפט. ועם זאת, בעניין אשר בו היועץ המשפטי אביחי מנדלבלית סירב לייצג את עמדת השר לבטחון פנים אמיר אוחנה, גם בית המשפט סירב לאפשר לו ייצוג נפרד ואף הוציא מתיק בית המשפט את העמדה שביקש להציג בעצמו בפני בית המשפט.⁷

ב. ניתוח ביקורתי של המצב הקיים

בדמוקרטיה מערבית מייצגי המדינה בערכאות הם עובדי ציבור המייעצים לממשלה אך כפופים לה. לא יעלה על הדעת שיתעמתו איתה בבית המשפט. כאמור לעיל, הטענה, שהיועמ"ש הוא שומר סף המופקד על שמירת האינטרס הציבורי ועל כן דעתו היא שצריכה להישמע בבית המשפט, ולא דעת הרשות, משוללת יסוד.

גם אין מקום לתופעת הקדם-בג"ץ, המעודדת עותרים פוטנציאליים לפנות ליועמ"ש ישירות, כדי שיבחן אם יש בעתירה שהם מתכוונים להגיש ממש, ואם כן – ילחץ על הרשות שתשנה את מדיניותה.⁸ בדמוקרטיה מערבית, היועץ המשפטי לממשלה, מייצג אך ורק לממשלה, ורק ממנה הוא רשאי לקבל פניות לחוות דעת. יוער כי בדמוקרטיה מתוקנות, חוות הדעת שנותנים היועצים המשפטיים לממשלה חסויות, כפי שמקובל ביחסי עורך דין – לקוח.

בדמוקרטיה מערבית היועץ המשפטי שימיר את שיקול הדעת של הרשות בשיקול דעתו הוא, כביכול בשם אינטרס ציבורי שהוא מייצג, יאבד את משרתו למחרת היום. יש מדינות שבהן כאשר הממשלה או השר סבורים שייצגו באופן מיטבי על ידי עורך דין פרטי, זכותם לעשות כן. יש גם מדינות שבהן ראש הממשלה, השרים והרשות המבצעת דרך כלל, מסתמכים על פרקליטים פרטיים שהם שוכרים את שירותיהם לצורך ייצוגם בערכאות.

⁶ על התפתחות זאת מראשיתה עמד דניאל פרידמן, הארנק והחרב (2013), עמ' 168-174.

⁷ בג"ץ 8451/18 השר לבטחון פנים נ' האקדח על שולחן המטבח, נבו (18 באוקטובר 2020).

⁸ על נושא זה בפירוט, ראו ד"ר אביעד בקשי, הייעוץ המשפטי והממשלה: ניתוח והמלצות, פורום קהלת – נייר עמדה מס' 10, מהדורה שניה (תשע"ח-2017), בעמ' 24.

על היבט זה כתב המשנה לנשיא בית המשפט העליון בדימוס חיים כהן ז"ל, בעצמו יועמ"ש לשעבר: "מקום שהממשלה או אחד משריה לא קיבלו עצתו של היועמ"ש – אפילו בשאלה משפטית... והם עומדים על כך שבית המשפט יכריע ביניהם לבינו, בעתירה שהוגשה נגדם... אין היועמ"ש יכול – ואין זה יאה לו – לסתום להם את הפה ולכופף עליהם את דעתו הר כגיגית. הדרך הנכונה ליועמ"ש ללכת בה היא, לדעתי, ליפות כוחו של עורך דין פרטי שיטען בבית המשפט את טענות הממשלה". וכך גם, בהרחבה, הביקורת הנוקבת של פרופ' דניאל פרידמן בספריו 'קץ התמימות' ו'הארנק והחרב'.

3. התיקון המוצע ברפורמה

על פי הרפורמה, יהיו הממשלה, ראש הממשלה והשרים מוסמכים לקבוע את עמדתם וגם לקבוע את עמדת הרשויות המנהליות הנתונות לאחריותם. עצה משפטית שתינתן לממשלה, לראש הממשלה ולשרים לא תחייב אותם והם יהיו רשאים לדחותה ולפעול בניגוד לה. כך גם בנושא הייצוג – הממשלה, ראש הממשלה וכל שר יקבעו את העמדה שתוצג בבתי המשפט בשם או בשם רשות מנהלית הנתונה לאחריותם והם יהיו זכאים לבחור את המייצג, לרבות ייצוג בידי עורך דין פרטי.

4. הצעות לתיקון שלא נכללו ברפורמה

בעבר הועלו הצעות רבות לתיקון המצב הקיים. הרפורמה משקפת רק את חלקן. בין אלה שלא נכללו:

פיצול משרתו של היועץ המשפטי לשלושת רכיביה –

- היועץ המשפטי לממשלה כמשרת אמון שתפקידו ליעץ לממשלה כיצד להגשים את מדיניותה על פי הדין. עד לדו"ח ועדת שמגר, היה היועץ המשפטי לממשלה ממונה בידי הממשלה על פי המלצת שר המשפטים, שמצידו היה צריך להמליץ על מועמד שיש לו הכישורים להיות שופט בית המשפט העליון. משרת היועמ"ש תתפנה במקרה של מוות, התפטרות או כאשר הממשלה ממנה אדם אחר במקומו;⁹
- הממונה על התביעה הכללית שחייב להיות מומחה לדין הפלילי ובעוד שיהיה עצמאי בקבלת ההחלטה על העמדת אדם לדין בעניין מסוים, עליו לפעול בהתאם למדיניות שתתווה הממשלה העשויה להשתנות לפי צרכי הזמן;
- מייצג המדינה בערכאות, המחויב לייצג את הרשות באופן מיטבי. במקרים שייראו לממשלה או לשר מתאימים לכך, הם יוכלו לבחור להיות מיוצגים על ידי עורך דין פרטי שלו מומחיות מיוחדת בתחום ספציפי שנדרש לצורך הדיון.

גם היועצים המשפטיים במשרדים השונים צריכים להיות משרות אמון, מהטעמים האמורים לעיל.

פומביות החוק מחייבת פרסום של הנחיות וחוות דעת של מחלקת ייעוץ וחקיקה של משרד המשפטים.

⁹ סעיף 5 לחוק שירות המדינה (מינויים), התשי"ט-1959, הקובע כי "ממשלה רשאית לקבוע את הדרכים והתנאים למינויו של היועץ המשפטי לממשלה ובמידה שלא קבעתם, יחולו על מינויו הוראות חוק ז", והודעת הממשלה מיום 9/5/1960 (י"פ 772, תש"ך, מיום 30/6/1960), שבה נקבעו ההוראות על יסוד אותה הסמכה.

5. סיכום ומסקנות

לדעתי, יש לחזור למצב שנקבע בדו"ח ועדת אגרנט, אשר על פיו חוות דעתו של היועמ"ש, ושל היועצים המשרדיים, איננה אמורה לחייב את הממשלה, את השרים ואת הרשויות המנהליות הנתונות לאחריותם של השרים.

לתיקונים המוצעים ראוי להוסיף דרישה שהיועמ"ש לא יהיה רשאי בשום מקרה להתייצב בפני בית המשפט ולהביע דעה נוגדת לזו של הממשלה. על בית המשפט להכריע בין העותרים לבין המדינה, ואין זה מתקבל על הדעת שהיועמ"ש, האמון על הצגת עמדת הממשלה, יעשה יד אחת עם העותרים נגדה.

בהופעתו בוועדה, ציין פרופ' קרמניצר אתמול שהפנייה למשפט ההשוואתי היא בבחינת cherry picking, וכי מה שנעשה אצלנו הוא garbage picking. תשובתי – אין אפילו דמוקרטיה מערבית אחת שבה ניתן מעמד דומה ליועץ המשפטי לממשלה. בכלן היועץ המשפטי לממשלה הוא מינוי פוליטי ללא ועדת איתור בלתי תלויה, חוות דעתו איננה מחייבת, תפקידו הוא לקדם את מדיניות הממשלה בכל האמצעים החוקיים, שהוא איננו נחשב שומר סף ואיננו מופקד על האינטרס הציבורי, ומייצגי המדינה בערכאות חייבים לייצג את עמדת הרשות באופן מיטבי, גם אם פעולתה סותרת הלכות פסוקות, ואין זה עולה על הדעת שיתעמתו עם המדינה או עם רשות מרשויותיה בבית המשפט.

לשאלתה של ח"כ אורית פרקש-הכהן בדיון בוועדת החוקה מה יקרה אם שרים יפעלו בניגוד עניינים, כביכול אם תאומץ הצעת החוק תהיה בוקה ומבולקה, שבה תפרח השחיתות, התשובה ברורה. חוק העונשין בעינו עומד, ועבריינים יבואו על עונשם. הרפורמה אינה גורעת מאומה מיכולתה של המדינה להתמודד עם עבריינים.

ההצעות העומדות על סדר היום כעת הן באמת המינימום הנדרש כדי שנבחרי הציבור יוכלו למשול ותהיה משמעות לפתקים שאנשים שמו בקלפי. אני מקווה ומאמינה שגם ההצעות המפורטות בחלק 4 דלעיל, שלא נכללו בשלב זה של הרפורמה, תאומצנה בהמשך.

כמובן שאפשר לספר לציבור בישראל שרק אנחנו בישראל יודעים דמוקרטיה מהי, וכי ההצעות הצנועות האלה הן הרס הדמוקרטיה, ריסוק מערכת המשפט וכל כיו"ב, וכך ליצור תבהלה מיותרת ולייצר ריב ומדון. אבל, כאשר כל העולם הדמוקרטי צועד בכיוון ההפוך, הטענה שרק אנחנו צועדים ברגל הנכונה, כביכול הדמוקרטיה היחידה בעולם, ועל כן חובה לשמר את הקיים, משקפת דעות קדומות משוללות יסוד במקרה הטוב. במקרה הרע, בהנחה שלפחות חלק מהדוברים כאן מכירים את המצב במדינות אחרות, מדובר בטענה צינית שמבקשת לשלול מהממשלה הנוכחית את האפשרות למשול וכך לרוקן מתוכן את הבחירות לכנסת.

כך יתחברו הסמכות והאחריות. אם הממשלה והשרים יצליחו – תבוא עליהם ברכה ויש להניח שהציבור יתגמל אותם בבחירות הבאות, ולהפך. אם ייכשלו, הם יישאו באחריות ותוצאות הבחירות תשקפנה זאת.

ועוד דבר – אני משוכנעת שלאחר שהתיקונים המוצעים ברפורמה יועברו בחקיקה, כנסת אחרת עם הנהגה אחרת לא תשנה בהם דבר, כי כל ממשלה שתקום תהיה מעוניינת לממש את הבטחותיה לבוחרים, ודבר זה מותנה במשילות.

מכאן איחוליי לשר יריב לוין וליו"ר הוועדה ח"כ שמחה רוטמן, שבעה"ת תעשו ותצליחו!